

Recensie

MET KANT REFLECTEREN OVER VRIENDSCHAP

Donald Loose, *Over vriendschap. De praktische filosofie van Kant*, Nijmegen, Vantilt, 2019, 301 p., ISBN 9789460044014, € 23.50

Een tienjarige die er veel voor over heeft om buiten de schooluren met een klasgenootje te staan praten of te voetballen of om gewoon bij elkaar te zijn, denkt nauwelijks of niet na over vriendschap. Wellicht gebruikt zo'n kind het woord 'vriendschap' niet, maar wil het in de eerste plaats nabijheid. Ouders of grootouders zien wel wat er gebeurt en hebben het over vriendjes/vriendinnetjes. Het is niet uitgesloten dat ze erbij stilstaan en zeggen: 'Zo ontstaan vriendschappen, misschien wel voor het leven.' Een andere vraag kan luiden: 'Is het niet zo dat aan zo'n reflectie beleving en ervaring voorafgaan?'

Professionele filosofen nemen nog een andere reflexieve afstand en kijken bij het articuleren van het woord 'vriendschap' niet onmiddellijk naar wat ze rondom zich zouden kunnen zien. Ze trachten veeleer via een theoretische analyse grip te krijgen op wat ter sprake komt. Zo'n bezigheid kan een hele tijd in beslag nemen. Dan dringt zich niettemin de vraag op of we nu juist aan de hand van Aristoteles, Cicero, Rousseau, Kant of Derrida leren wat vriendschap is. Voor zijn exploratie van dit thema geeft Donald Loose, emeritus hoogleraar van de Erasmus Universiteit Rotterdam, de voorkeur aan de praktische filosofie van Kant in wiens oeuvre hij zich als een vis in het water voelt. Moeiteloos kan hij zwemmen van de ene Kanttekst naar de andere om de dubbele thematiek van zijn boek te illustreren. Aan de hand van Kants denken en dan vooral van het latere werk, de *Metaphysik der Sitten*, analyseert Loose in de eerste plaats de voorwaarden van de vriendschap en aan de mogelijke connotaties die vriendschap kan hebben in de sfeer van het morele, het religieuze en het politieke. Als dankbare en trouwe erfgenaam van Kant neemt hij als uitgangspunt wat het 'gewone mensenverstand' als overtuigingen aanbiedt en gaat hij aan de hand van Kants reflecties na op welke betrouwbare houdbaarheid zulke overtuigingen aanspraak kunnen maken. Technisch wordt dit het opsporen van de transcendentale voorwaarden.

Loose heeft eveneens oog voor belangrijke onderscheidingen tussen vriendschap en respect, vriendschap en liefde (daarbij ook voor eros en caritas als verschillen in de liefde). In deze uitvoerige, vaak abstracte, analyses schuwt de auteur de soms associatieve uitweidingen naar en vergelijkingen met andere filosofische beschouwingen niet. Hoe verwerkt Kant wat anderen al over vriendschap en politiek hebben gezegd? Hoe reageren anderen op Kants

bevindingen? Bij Aristoteles, Montaigne en Rousseau bijvoorbeeld staat Kant in het krijt. Denkers als Schiller, Schopenhauer, Hegel, Jankélévitch, Arendt, Derrida en Gauchet profileren zichzelf door uitvoerig op zijn werk in te gaan, al dan niet met de nodige dankbaarheid en empathie, zoals we die bij Donald Loose wél aantreffen.

Sommige confrontaties zijn uitdagend, vooral wanneer ze te maken hebben met de waardering waarvan Kant in de receptiegeschiedenis mocht en nog steeds mag genieten. Die historische appreciatie is natuurlijk niet onverdeeld en op haar beurt voor kritiek vatbaar. Donald Loose verwijst in dit verband bijvoorbeeld ook naar Marcel Proust, een auteur die hem ook nauw aan het hart lijkt te liggen. Dit kan misschien verrassen, maar dat hoeft niet. Bij wijze van spreken vinden we immers in *A la recherche du temps perdu* ‘alles’ over onze *condition humaine* – wellicht meer dan in het hele oeuvre van Kant en Hegel, van Levinas en Ricœur. Niettemin vraagt de Proustlectuur om een filosofische duiding en dan hebben we weer een dosis Kant, Hegel, Levinas of Ricœur nodig om Proust in een ruimer perspectief te begrijpen. Nu weet Loose ons te vertellen dat Proust aan Kant geen boodschap zou hebben (99). Hij ondersteunt zijn bewering met een sterk ingekort fragment uit een burleske *bavardage* van een van de honderden groteske personages uit *A la recherche*, de karikaturaal getekende hoogleraar aan de Sorbonne, Bricot, die wellicht niet toevallig de bijnaam ‘Chochotte’ meekrijgt en lid is van het roddelkransje van Mme Verdurin. Deze ‘Chochotte’ koketteert graag met wat hij in zijn colleges over Kant zegt: “‘De morele Plicht,’ zei hij, “is niet zo duidelijk imperatief als onze *Ethica (nos Ethiques)* ons leert. Laten de theosofische café’s en de Kantiaanse bierhuizen zich er maar in schikken, wij verkeren in jammerlijke onkunde wat betreft de aard van het Goede. Ikzelf die, dit zonder enige grootspraak, mijn studenten in alle onschuld de filosofie van voornoemde Immanuel Kant heb toegelicht (*commenté*), ik zie wat betreft het geval van mondaine casuïstiek waarvoor ik wordt geplaatst, geen enkele precieze vingerwijzing in die *Kritik der praktischen Vernunft* waarin de grote afvallige van het protestantisme aan het platoniseren ging, in Germaanse trant, ten behoeve van een prehistorisch sentimenteel en hoflievend Duitsland, bijaldien het Pommerse mysticisme zulks nog van node mocht hebben. Het is weer een *Symposion*, maar dit keer gehouden in Koningsbergen, een gelag op de wijze van daarginds, zwaar en van smetten vrij, met zuurkool en zonder gigolo’s.” (Ik citeer uit de vertaling van Thérèse Cornips: *De gevangene*. Amsterdam, De Bezige Bij, 1995; voor de oorspronkelijke tekst, zie onder meer het deel III van de Pléiade-uitgave, 1954, p. 282).

Kunnen we nu uit zo’n citaat afleiden dat Proust *zelf* aan Kant geen boodschap had? Zou Proust zijn ‘Chochotte’ als zijn eigen woordvoeder laten optreden? Dat is niet echt overtuigend. Misschien steekt Proust veeleer de draak met de vulgaire Kant-criticasters – zoals hij trouwens met het hele Verdurin-milieu de draak steekt, vooral omdat in die kring nagenoeg alle mogelijke vriendschap in

een netwerk van ijdelheid, intriges en roddels verstikt raakt, zoals Swann heeft moeten ondervinden?

Het belangrijkste blijft dat Loose een rijk boek heeft geschreven waarin hij alle nuances van de vriendschap in het oeuvre van Kant heeft nagekeken en er overigens een aardig hoofdstuk aan heeft toegevoegd hoe Kant in zijn persoonlijk leven aan vriendschap gestalte gegeven heeft. Hem stond een zelfverantwoordelijkheid en een vertrouwen voor ogen, gestoeld op respect in de lijn van een plichtenleer en van de a priori gegeven beginselen die een dergelijke doctrine normeren. Zo begrijpen we dat het in de ethiek van de vriendschap primair om een intentiemoraal gaat waarbij beide vrienden het maximale evenwicht beogen als een nastrevenswaardige praktische idee. Natuurlijk is het wel zo dat een doctrine soms gemakkelijk geformuleerd lijkt, maar tegelijk verwijderd kan zijn van wat zich in de praktijk afspeelt. ‘Hoe complex worden de menselijke verhoudingen in een gemeenschap waarin de vriend aan wie men alles kan toevertrouwen ook een andere, even betrouwbare vriend heeft? In welke mate is hij dan verplicht voor zich te houden wat de een hem heeft toevertrouwd, terwijl de ander evengoed zijn volle vertrouwen geniet?’ (71). Ook in dit verband van de terughoudendheid en het verzwijgen zouden we uit het al geciteerde werk van Marcel Proust talrijke voorbeelden kunnen halen. Loose is net iets te haastig als hij de ik-verteller (vaak gemakkelijk aan Proust zelf gelijkgesteld) laat opmerken dat hij er plezier in had zijn vriend Robert de Saint-Loup ‘als een kunstwerk te beschouwen’ (117), iets wat hij zijn vriend natuurlijk niet bekent. Proust is echter genuanceerder en verwerkt in de zelfbeschouwingen van de ik-verteller enige zelfkritiek. Er staat: ‘Quelques fois je me reprochais de prendre ainsi plaisir à considérer mon ami comme une œuvre d’art’ (*A l’ombre des jeunes filles en fleurs*, Pléiade I-uitgave, 1954, p. 737). De relativering van het zelfverwijt ziet Loose hier over het hoofd – een schoonheidsfoutje – hoewel het heel goed zou passen in wat hij in zijn passend hoofdstuk over het geheim in en van vriendschap vertelt.

Donald Loose sluit zijn boek niet op in een enkel thema, vriendschap, waardoor hij zijn ondertitel zou versmallen. De lezer krijgt meer aangeboden, want de auteur laat niet na hem bij de uitwerking van een analyse van een onderdeel tegelijk op de rijke draagwijdte van Kants praktische filosofie te wijzen. Zo herinnert hij er ons aan hoe dit denken niet in de val van het absolutisme loopt. De theoretische en praktische rede heeft nu eenmaal grenzen. Kant is er immers van overtuigd dat eindige rede voor de mens een niet te doorgronden gegeven is: ‘Onze kennis van toevallige feitelijke waarheden (facticiteit) is uiteindelijk gegrond in de onontkoombare toevalligheid (facticiteit) dat die kennis voor ons nu eenmaal teruggaat op het gegeven zijn van deze categorieën die ons de dingen tonen zoals ze voor ons zijn, niet zoals ze in zichzelf zijn’ (149). Hier botsen we op het primaat van de subjectiviteit dat voor de moderne fenomenologie en de erbij aansluitende hermeneutiek of opdracht tot interpreteren zo belangrijk zal zijn. Dit sluit geen individualisme (het zogenaamde subjectivisme) in, maar blijft open voor een

gemeenschappelijkheid die het allereerste uitgangspunt is voor die terughoudendheid van de kritische filosofie. Op alle terreinen blijkt zij een beroep te doen op ‘een primaire en nooit ongedaan te maken affectie, het passief aangedaan of beroerd worden van het denken door de uiterlijkheid van de dingen in de ontvankelijkheid van de aanschouwing.’ (149).

Verliezen we deze zin voor eindigheid en terughoudendheid en toch ook voor ontvankelijkheid en vertrouwen uit het oog, dan ontsnapt de vriendschap ons eveneens. Immers vriendschap is, als de cultuur van respect en welwillendheid voor andermans en eigen geluk, een concrete getuigenis van een geloof in een ideaal waardoor we ons hoeden voor een naïviteit dat we de idee van volmaakte vriendschap voor een onmiddellijke realiteit zouden houden. Gewagen van een *ideaal* is aanvaarden dat de idee van volmaakte vriendschap *de facto* onbereikbaar is. Pas in die context kunnen we realistisch het ideaal ‘denken’ en juist daarin ‘mijn en andermans geluksverlangen (...) verwerkelijken in respect voor andermans vrijheid.’ (159)

Zoals gebruikelijk in deze Kristalpalaisreeks is *Over vriendschap* ook dit keer een fraaie uitgave geworden. Dit geleerde boek heeft echter geen afzonderlijke bibliografie. Hierdoor mist de lezer de *volledige* informatie over al dan niet gemakkelijk verkrijgbare Kantuitgaven en in het bijzonder over de beschikbare vertalingen van Kants hoofdwerken. In de noten verwijst Loose slechts naar de Akademie Ausgabe (volume: pagina), uiterst zelden naar de paragrafen (§§). Jammer.

Jacques DE VISSCHER (Sint-Denijs-Westrem)